

Fagartikkel

Knut Rønbeck

Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo

Foreldre i konflikt – Forhandlingsbasert sakkyndighetsarbeid etter barneloven

Barnefordeling skal nå forsøkes løst gjennom rettslige forhandlinger. De rettsoppnevnte sakkyndige har en sentral rolle i meglingen mellom partene.

Innledning

I denne artikkelen vil jeg drøfte utfordringer og muligheter man står overfor som rettsoppnevnt sakkyndig etter saksbehandlingsreglene i barneloven (§ 61) som trådte i kraft 1. april 2004. Retten skal som en hovedregel innkalle foreldrene til ett eller flere saksforberedende møter for å klargjøre hva de tvistes om, drøfte den videre håndtering av saken og eventuelt megle mellom dem. Retten kan oppnevne en sakkyndig til å delta i disse rettsmøtene. Den sakkyndige kan ha samtaler med foreldrene og barna og gjøre undersøkelser for å avklare nødvendige spørsmål (§ 61.1)¹ Retten kan også gi partene anledning til å prøve ut en foreløpig avtale for en nærmere

fastsatt tid. Den sakkyndige eller andre kvalifiserte personer kan da av retten bli oppnevnt for å veilede foreldrene (§ 61.7)².

Barnefordelingssakene skal altså forsøkes løst i en forhandlingsbasert prosess i et samarbeid mellom foreldrene, deres advokater, den sakkyndige og dommeren. Videre sier lovteksten at forhandlingsprosessen kan foregå over tid ved at dommeren kan beramme flere saksforberedende møter, og at partene kan prøve ut ulike løsninger mellom disse. Den sakkyndige eller andre kan bidra med veiledning i utprøvningsperiodene (§§ 61.1, 61.7). Målet med de saksforberedende møtene er at retten skal bidra til megling mellom partene, og at den

sakkyndige skal delta i en løsningsrettet prosess. Et overordnet mål med de nye reglene er å ivareta hensynet til barnets beste gjennom hele rettsprosessen, og ikke bare i det resultatet retten måtte komme frem til.

Da barne- og familiedepartementet arbeidet med den nye lovteksten, var fremgangsmåten allerede under utprøving ved flere norske domstoler. Modell-domstolen var Indre Follo tingrett. Denne hadde gjennom et forsøksprosjekt som startet i 1997, behandlet en rekke saker på den måten som de nye lovreglene legger opp til, men da ut fra innhentet aksept fra partene. Prosjektet «Konflikt og forsoning» er beskrevet i en tidligere artikkel (Rønbeck, 2004). I Indre Follo tingrett har mandatet til den sakkyndige vært at man oppnevnes for å delta i et saksforberedende møte og der bidra til sakens opplysning, avklare hvilke spørsmål partene midlertidig kan bli enige om, og medvirke til realitetsorienterte og løsningsrettede forhandlinger. De nye lovendringene åpner således

¹ § 61.1: Retten skal som hovedregel innkalle partene til ett eller flere forebuende møte for mellom anna å klargjøre tvistepunkta mellom dei, drøfte vidare handsaming av saka og eventuelt mekle mellom partane. Retten kan oppnemne ein sakkunnig til å vere med i dei saksforebuende møta. Retten kan jamvel be den sakkunnige ha samtalar med foreldra og barna og gjere undersøkingar for klarleggje tilhøva i saka, med mindre foreldra set seg imot dette. Retten fastset kva den sakkunnige skal gjere, etter at partane har fått høve til å uttale seg.

² § 61.7: Retten kan gje partane høve til å prøve ut ei forebels avtale for ei nærare fastsett tid. Retten kan oppnemne ein sakkunnig eller annan eigna person til å rettleie foreldra i prøvetida.

ikke for en praksis som ikke har vært mulig etter den tidligere lovgivningen. Det nye er at denne arbeidsformen nå er innført som hovedregelen for behandling av saker etter barneloven. Retten skal gjennom en forhandlingsbasert prosess lete etter løsninger foreldrene kan samarbeide om. I dette arbeidet har den oppnevnte sakkyndige, vanligvis en psykolog, en ny og sentral rolle. Det er også nytt at ved slik sakkyndig bistand dekkes omkostningene til den sakkyndige av det offentlige (§ 61.8).

Jeg vil i det følgende drøfte erfaringer med slikt sakkyndighetsarbeid, og belyse de sentrale elementer i en *forhandlingsbasert sakkyndighetsrolle*. Konkret vil jeg drøfte hvordan den nye rollen skiller seg fra den gamle, og belyse fremgangsmåter i den nye rollen. Diskusjonen baserer seg på samtaler med impliserte aktører gjennom syv års utprøving av modellen, og på foreløpige resultater fra et kvalitativt studium hvor jeg intervjuer foreldre som har fått sin sak behandlet på denne måten. Erfaringene vil ses i lys av aktuell teori om konfliktløsning (Deutsch & Coleman, 2000), bruk av narrativ som metafor (Bruner, 1990; White, 2001) og også metaforisk bruk av utviklingspsykologiske begreper (Stern, 1985; Sundet, 2004).

Barnelovens «faneparagraf», § 48³, uttrykker at de avgjørelser som tas skal være til barnets beste, gjelder selvfølgelig også når saken behandles etter en forhandlingsbasert metode. Innholdet i forliket skal være til barnets beste, og forlik skal ikke anbefales hvis en slik forutsetning ikke vurderes som oppfylt. Deltakelse i forhandlinger om et barns fremtidige omsorg forutsetter derfor kunnskap om det aktuelle barnet og dets omsorgsbetingelser. Hvordan slik kunnskap fremskaffes, vil bli drøftet.

Fra utreder til forhandler

De nye saksbehandlingsreglene innebærer for psykologen at sakkyndighetsrollen beveger seg fra primært å være premissleverandør for en dom til å vei-

lede en løsningsrettet prosess. Selv om hovedoppgaven nå som tidligere vil være å bistå dommeren med særskilt faglig kompetanse (Veileder Q-15/2004), vil det å bistå foreldrene med faglig kunnskap og rådgivning nå være en sentral side ved rollen. I den «tradisjonelle» rollen som utreder (§ 61.3)⁴ er oppgaven å utrede og vurdere spørsmålsstillinger reist i et mandat utformet av retten. Disse vurderingene forventes presentert i en skriftlig rapport som sendes retten før en hovedforhandling. Den sakkyndige bes vanligvis om å være til stede under hovedforhandlingen, og etter partsforklaringer og vitneførsel, muntlig utdype den skriftlige fremstillingen. Mandatet til den sakkyndige etter en utredningsbasert modell er å vurdere omsorgsforutsetninger hos foreldrene i forhold til omsorgsbehov hos ett eller flere barn. I mandatet vil retten også ofte be den sakkyndige om konkrete råd i forhold til de problemstillingene som reises av partenes påstander. Et slikt mandat definerer den sakkyndige primært som rettens rådgiver. Sakkyndigrollen består da i å evaluere og beskrive ett eller flere barns spesifikke omsorgsbehov og foreldrenes muligheter til å imøtekomme disse, ofte sett i lys av de premisser som konflikten om barna skaper. Rollen åpner vanligvis ikke for at den sakkyndige også deltar i en løsningsorientert prosess, med mindre dette har vært spesifikt uttrykt i mandatet. Noen psykologer har imidlertid med referanse til den veiledningen som gjaldt inntil de nye reglene trådte i kraft, forsøkt å bistå foreldrene med å finne frem til løsninger, også uten en spesifikk oppfordring i mandatet til å gjøre dette. Det har vært en diskusjon blant psykologer om en slik utvidelse av sakkyndigrollen har representert en uheldig rolleblanding som kunne være i strid med psykologers etiske retningslinjer og forpliktelser. Jeg kommer tilbake til denne viktige problemstillingen.

Rollen som sakkyndig etter en *utredningsbasert* modell består primært i å gjøre undersøkelser og å gi retten råd på

ABSTRACT

The role of «in-court expert» as regulated by Norwegian law

This article describes how Norwegian law regulates court procedure in child-custody cases. Norwegian law asserts that «in-court mediation» should be an established part of normal court procedure related to child custody cases. «In-court mediation» involves the court judge, lawyers and expert witnesses, usually psychologists. Mediation might require several court sittings. Parents are encouraged to try out different solutions between court sittings. The «in-court expert» does not only advise the court, but also provides advice and guidance to parents during the mediation process. This article discusses principles related to mediation based on conflict resolution theory and professional ethical conduct.

Key words: Custody cases; Court-based intervention; Expert witness; Mediation.

basis av en evaluering av blant annet styrker og svakheter ved foreldrene. Dette er i seg selv en invitasjon til foreldre om å innta en konkurrerende posisjon i forhold til hverandre. Slik jeg ser det, er et slikt utgangspunkt lite heldig. En konkurranse mellom foreldrene om hvem som er best, fremmer ikke konfliktløsning, og innebærer lett at den tapende part opplever seg ekskludert i rollen som forelder. Målet må heller være å skape grobunn for et felles foreldreskap hvor integrasjon av foreldrenes ulikhet, blir det sentrale. I de gode prosessene skjer det da en bevegelse fra konkurranse til anerkjennelse av hverandres bidrag.

Som sakkyndig oppnevnt med et mandat hvor oppgaven primært er å lete etter løsninger og delta i forhandlinger, vil en komparativ vurdering av foreldrene ikke være noen sentral oppgave. Oppgaven er i stedet i samarbeid med foreldrene og de øvrige aktørene – advokater og dommeren – å søke løsninger som kan gagne det eller de involverte barn, som foreldrene kan akseptere som et utgangspunkt for fremtidig samarbeid, og som kan sette sluttstrek for konflikten. I denne rollen forventes det normalt ingen skriftlig rapportering.

Etter modellen fra Indre Follo tingrett – «Konflikt og forsoning» – foregår den sakkyndiges arbeid dels i åpen rett, dels i

³ § 48: Avgjørder om foreldreansvar, om kvar barnet skal bu fast og om samvær, og handsaminga av slike saker, skal først og fremst rette seg etter det som er best for barnet.

⁴ § 61.3: Retten bør der det trøngst oppnemne sakkyndig til å uttale seg om eitt eller fleire av dei spørsmål saka reiser.

Det har i diskusjoner om de nye saksbehandlingsreglene blitt uttrykt bekymring for at man nå kan komme til å treffe beslutninger om et barn man ikke kjenner godt nok

møterom hvor man kan ha samtaler med de av aktørene som det i forhold til hvor man er i prosessen, kan synes hensiktsmessig å snakke med. Arbeidsformen er i utstrakt grad fleksibel og tilpasset de problemstillinger som reises. Arbeidet styres imidlertid av dommeren, men den gis sin retning i en pågående drøftelse med alle aktørene. Den sakkyndige har også anledning til å utrede spesifikke problemstillinger mellom rettsmøtene, og gi en muntlig rapport om sine vurderinger i neste rettsmøte. Det fremgår av lovteksten at denne muligheten nå kan være en ordinær del av oppgaven til den sakkyndige.

I henhold til § 61.7 kan en del av den sakkyndiges arbeid være å rettlede foreldrene mellom rettsmøtene i forhold til foreløpige fremforhandlede avtaler. Det kan også være nyttig at den sakkyndige snakker med personer som har innvirkning på partenes posisjoner, for eksempel nye samlivspartnere eller barnets besteforeldre på en eller begge sider. Dette arbeidet vil vanligvis foregå utenfor rettens lokaler, for eksempel hjemme hos foreldrene eller på den sakkyndiges kontor, men her kan man tenke seg mange arenaer, for eksempel på skolen, i barnehaven etc.. Slikt arbeid forutsetter at foreldrene ikke motsetter seg det.

Opgaven er også å gi retten råd om domsløsninger hvis foreldrene ikke ved dens mellomkomst har klart å finne frem til samarbeidsløsninger på konflikten. Slike råd har også en muntlig form. Det er prinsipielt intet i veien for at den sakkyndige etter å ha vært oppnevnt i forhold til en forhandlingsbasert saksbehandling, kan fortsette arbeidet som tradisjonell utreder hvis saken ikke finner en forhandlingsbasert løsning. Da kreves det imidlertid at det utformes et nytt mandat, og vanligvis vil en slik rolleovergang forutsette partenes samtykke. I prosjektet i Indre Follo tingrett har partenes aktive samtykke vært et absolutt krav for en slik rolleovergang. Fordelen med å benytte den samme

sakkyndige i en utredning etter at den sakkyndige på forhånd har deltatt i en forhandlingsprosess, er at arbeidet ofte vil kunne være mindre omfattende enn om det starter med en utredning, fordi en rekke problemstillinger kan ha blitt tilstrekkelig belyst under de saksforberedende møtene. Derfor kan et utredningsmandat ofte spisses. Hvis den sakkyndige har tydeliggjort for partene et relativt klart standpunkt for hvorledes saken bør løses, er det min oppfatning at man skal være forsiktig med å påta seg et fortsatt oppdrag som utreder etter § 61.3. Utredning etter denne bestemmelsen betales av partene selv. Det vil imidlertid ordinært være den samme dommeren som behandler saken etter begge modellene.

Hva må den sakkyndige vite og hvorledes får vi vite det

Den sakkyndige skal ha lest sakens dokumenter før han/hun møter i retten. Det er vanligvis en begrenset mengde dokumenter i en sak som starter med utgangspunkt i de nye reglene, ofte bare stevning og tilsvær som alltid definerer partenes utgangsposisjoner, altså deres påstander eller krav i saken. Noen ganger foreligger det ett eller noen få prosesskriv i tillegg som presiserer og utdyper problemstillinger som fremkommer i stevning og tilsvær. Erfaringene fra Indre Follo tingrett er at i de fleste tilfeller gir de opplysningene som fremkommer i stevningen og tilsværet en adekvat innføring i sakens sentrale tvistes spørsmål og bakgrunnen for disse. Vanligvis, men slett ikke alltid, vil også særbehov hos barnet være redegjort for, men ofte på en noe ufullstendig måte.

Fordi alle aktører forventes å kjenne saken gjennom dokumentene, oppfordres advokatene innledningsvis til bare å gi et riss av sakens bakgrunn og eventuelle nye elementer som måtte være fremkommet i et meget kort innledningsforedrag. Det er noe ulik praksis blant dommere om de selv så starter utspørringen av partene

eller lar advokatene begynne. Poenget er uansett at utspørringen skal være løsningsfokuseret, selv om stridstemaer og vanskelige problemer ikke skal skyves bort. Den sakkyndige kan også stille partene spørsmål og utdype psykologfaglige problemstillinger.

Hva må den sakkyndige vite om barnet

Det vil alltid være nødvendig å få tydeliggjort barnets utviklings- og tilknytningshistorie, likeledes aktuell fungering og eventuelle traumer og utviklingsrelaterte problemer. Som ved en utredningsbasert sakkyndighetsrolle, skal den sakkyndige skaffe seg kunnskap om det aktuelle barns historie. Det er særlig viktig å kunne redegjøre for sammenhenger mellom eventuelle utviklingsproblemer og sentrale hendelser i barnets liv. Det er først når den sakkyndige har spesifikk kunnskap om deres barn og i tillegg besitter generell kunnskap om barns utvikling, at foreldre kan oppleve tillit til ham/henne som en rådgiver.

Som ved et utredningsbasert sakkyndighetsarbeid, innhentes opplysninger om barnet ved en forhandlingsbasert metode først og fremst ved å stille spørsmål om barnet til foreldrene. Forskjellen er at spørsmål og svar fremkommer med begge foreldrene til stede med de muligheter for korreksjoner dette gir. Det tar erfaringsmessig ikke lang tid å få frem sentrale utviklingsdata, så som forhold rundt svangerskap og fødsel, spedbarnsutvikling, utvikling i tidlige barneår, sosial tilpasning i barnehage og skole, og hvis det er større barn, faglig fungering på skolen. Slik kunnskap skal imidlertid tydeliggjøres. Ved å stille foreldrene i åpen rett spørsmål om utviklingen til barnet deres oppnår man mer enn bare å fremskaffe utviklingsdata. Vår erfaring er at slike spørsmål også bidrar til et fokusskifte i rettsprosessen hvor barnet blir den fremtredende, mens konflikten mellom foreldrene mer trer i bakgrunnen.

I saker hvor den ene eller begge foreldrene fremstår med betydelige avvik, er vår erfaring at en forhandlingsbasert modell har klare begrensninger

Ofte er det slik at begge foreldrene kan gi noenlunde like beskrivelser og vurderinger av barnets utviklingsstatus. I de fåtall av tilfeller hvor foreldrene opplever og vurderer barnet ulikt langs vesentlige utviklingsparametere, skal man også etter en forhandlingsbasert modell sørge for å innhente nøytral informasjon. Det har i diskusjoner om de nye saksbehandlingsreglene blitt uttrykt bekymring for at man nå kan komme til å treffe beslutninger om et barn man ikke kjenner godt nok. Videre at både sakkyndig og dommer blir så forliktsivrige at bekymringsfulle forhold ved barnet eller barnets omsorg hos en av foreldrene, nedtones for å komme frem til løsninger (Lassen & Larsen, 2005). Slike innvendinger er høyst relevante og må tas meget alvorlig for å forhindre at en uheldig praksis utvikler seg med utgangspunkt i de nye saksbehandlingsreglene. Barnets beste vurdering som alltid skal være det grunnleggende for de beslutninger som fattes, enten av dommeren eller av foreldrene selv med rettens hjelp og bistand, forutsetter selvfølgelig adekvat kunnskap om barnet det gjelder, uansett hvilke behandlingsregler som organiserer rettsprosessen.

Det vi ved Indre Follo tingrett har erfart gjennom behandling av snart 100 saker, er at forhold ved barnet blir godt opplyst gjennom de spørsmål som blir stilt til foreldrene og til nøytrale informanter når vi finner behov for ytterligere informasjon. Komponentopplysninger om barnet innhentes rutinemessig hvis barnet har vært i kontakt med hjelpeapparatet, for eksempel psykisk helsevern og barnevernet, og dessuten hvis foreldrenes beskrivelse av barnet er lite sammenfallende. Fordi disse sakene behandles som en prosess over tid, har den sakkyndige god anledning til å gjøre nødvendige undersøkelser mellom rettsmøtene. De saksforberedende møtene vil vanligvis generere presise problemstillinger vedrørende barnets utvikling og fungering som kan forfølges ved spe-

sifikke undersøkelser. Det å få frem korrekte fakta er av stor betydning for de realitetsorienterende drøftelser som foregår under hele prosessen (Rønbeck, 2004).

Hva må den sakkyndige vite om foreldrene?

Det er viktig å bringe klarhet i foreldrenes respektive stilling og posisjon til barnet. Dette vil vanligvis tydeliggjøres når barnets omsorgshistorie kartlegges. Foreldrenes alder og arbeidsforhold fremkommer allerede når dommeren tar opp personalia, og er også gjerne opplyst i dokumentene, men det er viktig å få frem tilstrekkelige opplysninger om deres alminnelige arbeidsmessige og sosiale fungering. Likeledes skal man kjenne til om det foreligger somatiske, psykiske eller sosiale belastningsfaktorer hos en av eller begge foreldrene. Eventuell rusproblemer skal også tydeliggjøres. Vanligvis vil den andre parten trekke slike forhold frem hvis de er aktuelle. I noen tilfeller kan det by på problemer å få et godt bilde av foreldrene. Tidvis fremsettes taktisk betingede anklager. Likeledes skjer det også at relevante opplysninger forsøkes holdt tilbake av taktiske grunner, for eksempel fordi den ene part ønsker å fremstå som lite konfliktskappende, og derfor ikke ønsker å presentere opplysninger som kan gi inntrykk av at man forsøker å sverte motparten.

I saker hvor den ene eller begge foreldrene fremstår med betydelige avvik, er vår erfaring at en forhandlingsbasert modell har klare begrensninger, og det bør derfor nøye vurderes om slike saker er bedre tjent med en ordinær utredning og en domsløsning.

Hva må den sakkyndige vite om konflikten?

Det har vært et mål i prosjektet å dempe konflikter ved å rette blikket fremover og mot barnet. Det er også en vesentlig intensjon ved de nye regelendringene at prosessen skal være mindre

konfliktfokuseret (Nou, 17, 1998; Ot. prp. Nr. 29 2002–2003). En slik intensjon er begrunnet i solid forskningsmessig evidens for at barn kan skades av foreldres konflikt om dem (Armanto & Keith, 1991; Chase-Lansdale, Cherlin & Kiernan, 1995; Cummings & Davis, 2002; Kelly & Emery, 2003; Schaffer, 2000). Likeledes av den kunnskap at det at man finner frem til løsninger som kan terminere konflikten, er av større betydning enn innholdsdetaljer ved løsningen (Galtung, 1998).

Erfaringen er at i en barnefordelings sak vil konfliktemaer lett overskygge alle andre temaer, herunder hvorledes man kan finne veier frem mot løsninger. Likevel må konfliktemaene defineres og erkjennes, de kan eksemplifiseres, men bør vanligvis ikke detaljeres og gjøres til et hovedanliggende. Det er likevel konflikthåndteringen som står frem som den sentrale utfordringen i den nye sakkyndighetsrollen, og kunnskap om konflikter og håndteringen av disse, er nødvendig å ha for sammen med foreldrene og de øvrige aktørene å kunne finne frem til løsninger som gavner barnet. Man må selvfølgelig være svært oppmerksom på å prøve å unngå løsninger som opprettholder konflikter som barnet blir en del av.

For å låne begreper fra somatisk medisin må det skilles mellom benigne (godartede) og maligne (ondartede) konfliktårsaker, fordi de krever ulike behandlingsmåter. Konflikter som har rot i eller har resultert i at motparten og/eller barnet er påført traumer, og de som er basert på langvarige destruktive samhandlingsmønstre, faller klart inn under kategorien maligne konflikter. Disse må håndteres annerledes enn når konflikten har et mer situasjonsbetinget eller beningt utgangspunkt, for eksempel om helgesamværet skal strekkes til mandag morgen eller avsluttes søndag kveld.

Det er et grunnleggende premiss for forhandlingene at de foregår i en atmos-

fære av trygghet for at man ikke selv eller barnet påføres skade. Hvis slik frykt anføres, må det sørges for at tilstrekkelig sikkerhet etableres før man kan starte reelle forlikdrøftelser. Står man overfor konflikter som har sin rot i vold, overgrep og trakassering av tidligere samlivspartner eller barnet, må dette løstes frem og gjøres til et hovedtema før man kan gå videre og diskutere løsninger. Det er knapt mulig og heller ikke ønskelig å arbeide med konfliktløsning hvis den ene part eller barnet er gjenstand for pågående traumatisering eller alvorlige krenkelsers. Erfaringer fra konfliktarbeid i krigsoner og fra forsoningsdomstolens arbeid i Sør-Afrika etter apartheidregimets fall, er at vold og krenkelsers må bringes til opphør før man kan drøfte løsninger på andre spørsmål (Minow, 1998; Shriver, 1995). Mennesker som har vært gjenstand for andres vold, må få anledning til å fortelle hva som har skjedd, og overgriperen må erkjenne sitt ansvar. Bare da kan man arbeide videre med forsonende løsninger. Dette forhindrer ikke at man også i saker med malignt konfliktstoff kan arbeide med å tilrettelegge praktiske løsninger som hensyntar realitetene i konflikten. I Indre Follo tingrett har vi arbeidet etter modellens prinsipper selv i saker hvor det har vært påkrevet med tilstedeværelse av bevæpnet politi i rettssalen.

I et klart flertall av saker som behandles etter barnelovens bestemmelser, har imidlertid konflikt- eller tvistetemaene sine røtter i uenighet om organisering av fremtidig foreldre- og omsorgsfunksjoner etter et samlivsbrudd, herunder reelle interessenotsetninger og uenighet om hvilke praktiske løsninger barnet er best tjent med. Dessuten er urimelighet, manglende ansvarlighet og praktisk oppfølging av avtaler, og at barnet eksponeres for krangel og uenighet mellom foreldrene, tilbakevendende temaer i svært mange saker. Hvordan man konkret går frem i arbeidet som sakkyndig i ulike konfliktkonstellasjoner, og hvorledes disse fremgangsmåtene kan forstås og begrunnes i lys av noen utvalgte begreper, er temaet for resten av artikkelen.

Motsetninger eller felles problemfokus

Konflikter mellom mennesker innebærer at en eller noen står i et motsetningsforhold til en annen eller noen andre. Konflikter mellom perspektiver innebærer at det ene perspektivet utelukker det andre. Konflikt definert slik vil da bety at noe står i et motsetningsforhold til noe annet, eller at noe er uforenelig med noe annet. Med begrepet problem forholder det seg annerledes. Et problem kan forstås som noe man deler med en eller flere andre. Forstått på denne måten kan man si at konflikter befinner seg i feltet mellom personer, og fastlåser posisjoner. Problemer, derimot, kan vi

Klarer man å redefinere det uløste fra en konflikt-situasjon til en problemfylt situasjon, kan man ha en felles agenda

ha sammen, og slik sett kan problemer befinne seg i et samhandlingsrom eller på en felles arena. Problemer kan være vanskelige å løse, og de kan føre til konflikter, men så lenge vi snakker om det uløste som et problem, kan det gi mening å snakke om det som noe felles. Klarer man å redefinere det uløste fra å bli oppfattet som en konfliktsituasjon til i stedet å bli forstått som en problemfylt situasjon, og å fastholde dette perspektivet, har man et annet utgangspunkt for å løse noe. Da kan man ha en felles agenda.

Det er imidlertid vanlig at foreldre møter i retten med motsetningsfylte forhold til hverandre og perspektiver som utelukker hverandre. En gjenganger i så måte er to foreldre i bitter strid med hverandre hvor den ene argumenterer for at barnets beste tilsier like mye kontakt og samvær med begge foreldrene, mens den andre står fast på det standpunktet at det beste er at barnet får oppleve ro og stabilitet i ett hjem. La oss se på noen begreper som kan vise vei til løsninger av en slik motsetning.

Det første begrepsmessige utgangspunktet er diktomien samarbeid – konkurranse. De to andre tar et metaforisk

utgangspunkt i det narrative og i utviklingspsykologisk teori med referanse til Stern (Stern, 1985). Bruk av metaforer vil si «å se noe, ofte ukjent, ut fra noe kjent, og hvor det er likheter som binder disse to sammen» (Sundet, 2004, s. 271).

Deutsch (2000) definerer konstruktiv konfliktbehandling som en kreativ problems løsningsprosess hvor konflikttemaene forstås som et felles problem man sammen må finne en løsning på. En slik konfliktforståelse er overensstemmende med spillteoriens konfliktforståelse hvor partene i en konflikt defineres som avhengige av hverandre, og konflikter forstås som en blanding av konkurrerende og samhandlende prosesser (Neumann & Morgenstern, 1944). Dette innebærer at selve eksistensen av en konflikt forutsetter en eller annen form for gjensidig avhengighet. Mennesker som er fullstendig uavhengige av hverandre, har ikke konflikter.

Deutsch (2000) har formulert det han benevner som en «cooperation–competition»-teori. Ifølge denne vil en orientering henimot samarbeid eller det han kaller en vinn–vinn-orientering, kraftfullt lette løsningsprosesser. På den annen side vil en konkurransepreget eller vinn–tape-orientering, hemme slike prosesser. Konkurranspregede situasjoner skaper grobunn for mistenksomhet og motsetninger. En samarbeidsorientert innstilling åpner for løsninger som kan gi begge parter fordeler og en opplevelse av å vinne.

Med utgangspunkt i en slik tenkning vil det sentrale grepet for å løse konflikter være å omdefinere disse motsetningene til felles problemer. Det er det prinsipielt mulig å gjøre fordi konflikter forutsetter en eller annen form for gjensidig avhengighet. Foreldre i konflikt om felles barn illustrerer godt en slik posisjon av gjensidig avhengighet. Skal fastlåste konflikter løses, kreves det et fokusskifte eller redefinering («reframing»). I vår sammenheng kan et fokusskifte være at i stedet for at foreldre strider om hvem som tilbyr barnet mest eller det beste, bør spørsmålet reformuleres til hvordan de i fellesskap kan sørge for at barnet deres kan nyte godt av det beste fra begge to.

I et narrativt perspektiv vil det å tilstrebe løsninger innebære at den andres historie kan gis plass i ens egen. Jo mer som kan gjøres felles, desto nærmere er man løsninger

For å få til slike redefineringer må partene vanligvis ha hjelp. Slik hjelp i rettsalen kan være aktiv spørsmålsstilling om barnet og hvordan det har det i konfliktfeltet mellom foreldrene. Den mest virkningsfylte hjelpen, har vi erfart, er imidlertid at det skapes et rom eller et terreng for nye handlings- og opplevelsesmuligheter. En skrittvis utprøving av nye løsningsmuligheter slik det rutinemessig legges opp til mellom rettsmøtene, representerer nye erfaringsmuligheter. De kan som oftest gi en supplerende forståelse og en utvidelse av erfaringshorisonten, noen ganger også en korrektiv erfaring, der noe nytt kommer i stedet for noe gammel. Slik utvides tolkningskonteksten partene forstår hverandre innenfor.

Det tilstrebes altså et klima preget av samarbeid og nedtoning av konkurranseorientering. Ifølge Deutsch (2000) kjennetegnes samarbeid av følgende faktorer: effektiv kommunikasjon, vennlighet og hjelpsomhet og lite blokkering av den andre, samarbeid om måloppnåelse, deling av verdier, villighet til å dele og bidra til den andres beste, og at interessekonflikter defineres som et felles problem. I motsetning til dette står konkurransen, som kjennetegnes av lite effektiv kommunikasjon (mht. løsning av kontroverser), uvilje og mistenksomhet overfor den andres intensjoner og derav følgende liten vilje til å være hjelpsom, dårlig eller ingen arbeidsdeling, kritisk avvisning, svekke den andre og styrke seg selv, og et syn på konfliktløsning som et spørsmål om å vinne eller tape.

Både samarbeidsorientering og konkurranseorientering virker selvforsterkende. Samarbeid er egnet til å gi bedret selvfølelse, det fremmer en opplevelse av den andre som vennlig og som en som vil meg noe godt, og gir dessuten mulighet for gjensidig anerkjennelser gjennom opplevd felles mestring. Konkurranseorientering, derimot, med mindre man vinner, gir grobunn for opplevelser av nederlag og av den andre som fiendt-

lig, hvilket igjen gjerne gir opphav til preventive reaksjoner, for eksempel tilbaketrekning. Denne kan få form av det Deutsch benevner som autistisk fiendtlighet, hvor opplevelse av supplerende og korrektive erfaringer umuliggjøres. I stedet forsterkes gjensidig negative fortolkninger av hverandre. Ordinære rettprosesser om barneomsorg gir et utall eksempler på nettopp det.

Et annet begrepsmessig utgangspunkt for å forstå konflikter kan være narrativen (White, 2001), som jeg her vil bruke metaforisk. Med narrativen som metafor menes den meningsdannelse som skjer i de relasjoner vi er en del av, og språket og fortellingene vi lager om eget og andres liv, fortellinger som kan virke både begrensende og åpne for muligheter (Bruner, 1990; Sundet, 2004). Gjensidige ekskluderende perspektiver vil gi seg utslag i historier vi forteller oss selv, vår motpart og andre. I den tradisjonelle rettsprosessen hvor målet er å kåre en vinner og utpeke en taper, er det gjerne slike historier som fortelles. Da vil det være naturlig å forsøke å sannsynliggjøre at ens egen historie er den mest «riktige» beskrivelsen av virkeligheten, og at den andres historie ikke dekker «virkeligheten» like godt.

I et narrativt perspektiv vil derfor det å tilstrebe løsninger måtte innebære en bevegelse fra å fastholde og kjempe for å sannsynliggjøre egen posisjon, eller i det narrative språket, egen historie i motsetning til den andres, i retning av en utvidelse av perspektivet hvor den andres historie eller aspekter ved den kan gis plass i ens egen. Dette innebærer en bevegelse fra eksklusjon til inklusjon – «Jeg er ikke enig med deg, men jeg forstår hva du mener, og hva det må innebære for deg, og dette må jeg ta hensyn til hvis vi skal klare å løse noe.» Fra konflikt til forsoning kan da beskrives som en prosess hvor biter av den andres historie kan inkorporeres i ens egen der noe av det adskilte gjøres felles. Jo mer som kan gjøres felles, desto nærmere er

man løsninger. Å gjøre noe felles er ikke ensbetydende med å skape enighet. Det kan like gjerne være en felles erkjennelse av uenighet, men da forstått som et felles problem som må håndteres hvis man skal komme videre. For at dette skal skje, må det skapes arenaer hvor samarbeidserfaringer kan utveksles. Det må skapes rom for supplerende og korrektive erfaringer av en selv eller den andre eller begge. Beskrevet på denne måten befinner konflikter seg i en eksklusjonsdiskurs, mens forsonende eller konfliktreducerende løsninger befinner seg i en inklusjonsdiskurs.

Denne måten å tenke på er også i overensstemmelse med en systemorientert tilnærming til et problemkompleks. Det dreier seg om å skape muligheter for bevegelse i fastlåste systemer. Oppmerksomheten rettes mot gjensidigheten mellom partene i konflikten, og konteksten som man arbeider innenfor (Aanonsen, 1999).

Et eksempel: To foreldre krever begge daglig omsorg for sønnen sin. Striden er på mange måter bitter, og begge foreldrene forsøker å posisjonere seg i forhold til hverandre. I et intervju en tid etter at saken hadde funnet en forliksløsning, forteller faren at han er helt sikker på at den løsningen de kom frem til, ville det vært umulig å oppnå i det første møtet. I det rettsmøtet stilte han med en klar strategi om «å ligge høyt oppe på banen», dvs. å kreve mye for å ha noe å gå på eller å gi i en forhandling. Vendepunktet, slik han selv ser det i ettertid, skjedde da han tok innover seg at en løsning forutsatte at den var til å leve med for begge to. Han oppga strategien å ligge høyt på banen, og stilte seg i stedet spørsmålet «Hva er det mulig å få til for noe, altså hvordan går det an å møte henne?». En slik forståelse ble også retningsgivende for hvorledes de kunne forholde seg til hverandre da saken var avsluttet og de fortsatt skulle være foreldre sammen.

Det er knapt noe område som utfordrer psykologer mer til å tenke igjennom konsekvensene av ens arbeid for de menneskene man arbeider med, enn som sakkyndig i barnesaker

Rolleposisjoner

Barneloven § 61 gir enestående mulighet til å bruke psykologisk kunnskap og utøve terapeutiske ferdigheter innenfor en ramme av en alvorstyngde som terapirommet ikke kan matche. Da vi i Indre Follo tingrett hadde avsluttet 60 saker etter modellen «Konflikt og forsoning», utgjorde antall løste saker, dvs. saker som det ikke ble nødvendig å avsi dom i, 83,3 %. Alle disse sakene hadde på forhånd vært gjenstand for obligatorisk utenrettslig mekling som ikke hadde ført til noen løsning. Løsningsprosenten indikerer at man ved hjelp av de nye saksbehandlingsreglene kan arbeide effektivt innenfor rettslige rammer for å frembringe løsninger i fastlåste konflikter.

Når jeg har forsøkt å analysere hvilke grep den sakkyndige særlig benytter seg av, har jeg foreløpig funnet det formålstjenlig å gruppere disse i fire hovedkategorier som representerer fire ulike rolleposisjoner. Disse er for det første rolleposisjonen som *kunnskapsagent*, dvs. posisjonen som fagpersonen som tilfører alle de øvrige aktørene relevant kunnskap for de avgjørelser som skal fattes. Da må den sakkyndige besitte relevant kunnskap og må vite å sette denne kunnskapen inn i en ramme som blir forståelig for andre med mindre kunnskap eller annerledes kunnskap. For det andre er det rolleposisjonen som *normformidler*. Denne posisjonen hviler i den første. Med kunnskap om hva som kan være gode, mindre gode og skadelige handlingsalternativer, kan den sakkyndige med referanse til at løsninger skal være rettleidet av et barnets beste-prinsipp, jfr barneloven § 48, representere kunnskapen på en normativ måte. Den tredje rolleposisjonen er å være «*containers*». Denne posisjonen har sin begrunnelse i at i mange tilfeller vil det være nødvendig for den sakkyndige å snakke med den ene eller begge parter uten at den andre samtidig er til stede. Under slike møter kan parten få anled-

ning til å uttrykke negativ affekt som psykologen kan lytte til og romme, og gi tilbake til de andre aktørene i en mindre affektiv, og for løsningsprosessen, mindre konflikteskalerende form. Alle disse tre rolleposisjonene samler seg så i den fjerde, nemlig *forhandler- eller mediator-posisjonen*.

Når jeg har valgt å benytte begrepet rolleposisjon fremfor bare rolle, er det for å fremheve bevegeligheten i den forhandlingsbaserte sakkyndighetsrollen. Som sakkyndig i en forhandlingsprosess beveger man seg mellom posisjoner. Det er nettopp denne bevegelsesmuligheten som, slik jeg vurderer det, gjør at den sakkyndige kan gi et nyttig bidrag i en løsningsrettet prosess hvor målet er å skape bevegelse i fastlåste forestillinger.

Forutsetningen for å kunne tre inn i disse posisjonene er at de rettslig satte rammebetingelsene overholdes. Retts-salen er dommerens rom – det er ikke et terapirom – men det er like fullt et rom som kan tilføres terapeutiske kvaliteter. Retten settes ikke som en rundbordkonferanse, retten er en alvorstung arena og skal være det. I retten tar man ikke ordet, man gis det. Disse rammene har som overordnet hensikt å skape orden, ro og disiplin.

Affektregulering

De mest fremtredende affekttilstander i en rettsprosess er antagelig angst, sinne og opplevelse av krenkelse og fiendtlighet. Følelser kan betraktes som handlingsdisposisjoner. Slike affekttilstander kan være kontraproduktive i forhold til målet om å finne frem til løsninger man kan samarbeide om, fordi de styrer ens handlinger i retning av å ville utdefinere eller ekskludere den andre i stedet for å lytte til dennes forutsetninger og forsøke å forstå.

Å tilrettelegge for en atmosfære av orden, ro og disiplin, innebærer at det skapes forutsetninger for å ta inn andre perspektiver enn ens egne. Med en

metafor hentet fra utviklingspsykologien, kan vi sammenligne en vellykket organisering av retts-salen og aktørene i rettsprosessen med sentrale relasjonstemaer i barn-omsorgsgiver-relasjonen. En vellykket affektiv inntoning mellom barnet og omsorgsgiveren forutsetter regulering, mestring og vilje og deling av opplevelser, i nevnte rekkefølge (Stern, 1985; Sundet, 2004). Å skape en ramme av ro, altså hvor det skjer en regulering av negativ affekt, er en nødvendig forutsetning for at de påfølgende temaene kan utspilles. Dette er for meg en sentral begrunnelse for å ønske at man også i en forhandlingsbasert rettsprosess fastholder rettens rammevilkår. Det er når negativ affekt rammes inn og det skapes ro, at man kan kjenne på opplevelsen av mestring og vilje, det vil si å få til noe og være subjekt i eget liv (i stedet for offer). Det er i en rolig situasjon man kan dele opplevelser, følelser, tanker og drøfte muligheter man kanskje så langt ikke har sett.

Fagetiske refleksjoner

I arbeidet med prosjektet «Konflikt og forsoning» møtte jeg initialt kritiske fagetiske spørsmål, blant annet fra Psykologforeningen: Opptrede vi ikke i sakkyndighetsrollen vi skapte, i to roller samtidig som var fagetisk uforenelige; i det ene øyeblikket som foreldrenes veileder, i det neste som en som utreder og evaluerer de samme foreldrene og gir retten råd om hvilke beslutninger den skal treffe vedrørende dem og deres barn? Spørsmålet er stadig relevant.

Når jeg nå skal drøfte noen aspekter ved fagetikken som de nye saksbehandlingsreglene reiser for den sakkyndige, vil jeg først minne om hva som er et grunnleggende siktemål med de nye reglene, nemlig at de tar sikte på å ivareta barnets beste, ikke bare i resultat, men også i selve prosessen som leder frem til resultatet. Det var også en styrende tanke bak prosjektet i Indre Follo tingrett.

SAKKYNDIGHETSARBEID

Det er knapt noe område innenfor praktisk psykologisk virksomhet som utfordrer psykologer mer til å tenke igjennom konsekvensene av ens arbeid for de menneskene man arbeider med, enn som sakkyndig i barnesaker. En slik gjennomtenkning er en fagetisk refleksjon fordi etikk står i et reflekterende forhold til moralske standpunkter (Tranøy, 1991). Etisk refleksjon innebærer derfor at man har et gjennomtenkt forhold til de moralske konsekvenser ens handlinger kan avstedkomme (Backe-Hansen & Øvreeide, 1999). Fagetikk reflekterer dermed valg av faglig praksis i forhold til moralske verdier (Tranøy, 1991).

Fagetikken for psykologer er uttrykt som prinsipper og ikke som regler. Hva som er en etisk riktig handling, vil variere fra situasjon til situasjon. La meg bruke et nærliggende eksempel: Som sakkyndig utreder har man en sentral, men vanskelig, fagetisk utfordring i å minimalisere krenkelsen man påfører foreldrene. Jeg bruker uttrykket «å minimalisere» for man knapt kan unngå å gjøre det. Det betyr at vi i denne rollen må være villige til å løpe en betydelig risiko for at det vi gjør, oppleves krenkende av en eller begge foreldre og derved kan skade og påføre dem smerte. Riktignok i den presumptivt gode hensikt å gi retten faglig informasjon som en trenger for å fatte riktige beslutninger for ett eller flere barn. Eksemplet illustrerer at fagetisk refleksjon innebærer å avveie ulike moralske eller verdimessige hensyn, ikke å oppheve dem. Vi unngår ikke etiske dilemmaer og etiske valg, og vi må håndtere etiske motsetninger (Ronbeck & Lilleberg).

I en forhandlingsbasert sakkyndighetsrolle er rolleblanding derfor ikke et fagetisk overtramp man automatisk gjør seg skyldig i ved å tre inn i rollene, men en problemstilling det er nødvendig å ha et bevisst og reflektert forhold til. Det er ikke i seg selv galt å opptre ut fra to rollehensyn samtidig, men det kan bli det.

Norske psykologer er forpliktet i forhold til Etiske prinsipper for nordiske psykologer. Disse er organisert rundt fire hovedprinsipper, nemlig respekt for klientens rettigheter og verdighet, kom-

petanse, ansvar for kvalitet og konsekvenser av arbeidet og integritet, redelighet og tydelighet (Norsk Psykologforening, 1998).

Det overordnede fagetiske målet må i en barnefordelingssak være å ivareta den svakeste parts interesser, dvs. barnets tarv, og sørge for at utredningen og beslutningsprosessen gjennomføres på en minst mulig ubehagelig og smertefull måte for alle impliserte.

Slik rettssaken organiseres i en forhandlingsbasert prosess, er den største fagetiske gevinsten at muligheten for krenkelse reduseres ved at målet er å finne felles løsninger og at konkurranseperspektivet nedtones. Ingen av partene trenger dessuten å forholde seg til en skriftlig vurdering hvor ens egne «foreldreegenskaper» holdes opp mot den andres. Siden krenkelsen lett tømmer relasjoner for empati, kan denne gevinsten være av særlig betydning. Prosessen er egnet til å ivareta partenes verdighet. Når målet er å redusere og bilegge stridstemaer, kan også risikoen for skade og smerte reduseres.

Innholdet i sakkyndigrollen tydeliggjøres for partene under prosessen ved at vurderingstemaene eksplisitt legges frem og fortløpende drøftes både inne i rettsalen og i møter med partene og deres advokater. Hva den sakkyndige vil legge vekt på ved en eventuell utredning og anbefaling til retten, klargjøres gjennom de saksforberedende møtene. Dette innebærer også at partene blir behandlet rettfærdig og med respekt, fordi de sammen med den sakkyndige, og med hjelp fra egen advokat, kan få reflektere over hva som er vesentlig og mindre vesentlig i nettopp deres sak. Siden vurderingstemaene utvikles i en høyttenkende prosess hvor partene deltar, blir den sakkyndiges arbeid mer transparent enn i utrederrollen. Det innebærer også at partene under hele prosessen tillegges kompetanse. Dertil kommer at den sakkyndige arbeider under overvåking av dommer og advokater og av partene selv. Det at partene forsøkes hjulpet frem mot løsninger de selv kan bestemme seg for, representerer også en understrekning av deres autonomi.

Slik jeg vurderer det, ligger den største fagetiske utfordringen i den for-

handlingsbaserte rollen, i selve prosessens målsetting, nemlig å finne frem til løsninger partene kan enes om. Dette målet må balanseres mot de andre hensynene i saken, særlig at resultatet blir så riktig som mulig for barnet det gjelder, og at ingen av partene utsettes for utilbørlig press for å akseptere løsninger de egentlig ikke innestår for. Å være aktpågivende i forhold til den siste problemstillingen er særlig viktig når partene fremstår med ulik styrke. Den svakeste parten må få nødvendig hjelp også av den sakkyndige, til å komme til orde og til å kunne fastholde sentrale posisjoner for ham eller henne. En forhandlingsløsning skal være et resultat av en prosess som bør ha gitt begge foreldrene et eierforhold til den fremforhandlede løsningen. Å identifisere asymmetriske maktforhold og bidra til å balansere disse er både en faglig og fagetisk krevende oppgave for sakkyndige.

Der er også en fagetisk utfordring under prosessens gang å vurdere når «nok er nok». Man må som sakkyndig være med på en avveining mellom nytte på den ene siden og risiko på den andre. I vår sammenheng betyr det å avveie omkostningene for barnet og partene ved at en prosess holdes i gang, mot muligheten av å nå frem til et godt resultat. En forhandlingsprosess bør avbrytes når muligheten for å nå frem til løsninger synes lite sannsynlig, og saken bør da overføres til hovedforhandling og en domsløsning.

Avslutning

Jeg har i denne artikkelen drøftet muligheter og utfordringer psykologer står overfor i arbeidet som sakkyndig etter de nye saksbehandlingsreglene i barne-loven. Rollen er ny, men mange psykologer vil i tiden som kommer gjøre seg erfaringer med den, antagelig under noe forskjellige rettslige rammebetingelser fordi dommere vil administrere retten og tilrettelegge prosessen forskjellig. Jeg vil avslutte med å peke på noen kritiske momenter som kan være relevante, og som man bør tenke igjennom når man skal arbeide som sakkyndig etter de nye saksbehandlingsreglene.

Selv om det å forlike saken er et mål, må ikke dette få lov å overskygge det

SAKKYNDIGHETSARBEID

faktum at partene kommer til retten og ber om hjelp til en avgjørelse. Partene har krav på en dom hvis de ikke kan hjelpes frem til en forliksløsning. De skal ikke presses til et forlik. Selv om omforente løsninger oftest er til barnets beste, er de ikke alltid det, og man må forsøke å sikre seg at enighet ikke går på bekostning av den materielt sett beste løsningen. Det kan være lett å forveksle formell enighet med reell enighet. I vårt arbeid ved Indre Follo tingrett har vi erfart at den beste måten å sikre at så ikke skjer, er å bruke tid, både i rettsmøtene og mellom disse.

Det er videre viktig at det som skal skje i retten, blir forutsigbart for partene. Det er de profesjonelle aktørenes, dvs. først og fremst dommeren, men også advokatene og den sakkyndiges, oppgave å tydeliggjøre regien, og den sakkyndige bør drøfte med dommeren før rettsmøtene hvordan saken skal legges opp. Skal man fungere godt i sakkyndigrollen, må denne være klart definert og avgrenset mot de andre rollene. Det kan diskuteres på hvilken måte dette best kan gjøres. Min erfaring er at gode rolleavgrensninger best skjer når regien er tydelig og rettsalens autorative scenografi fastholdes.

Knut Rønbeck

Psykologisk Institutt
Universitetet i Oslo
Pb. 1094 Blindern, 0317 Oslo
Tlf 22 84 52 40
E-post knut.ronbeck@psykologi.uio.no

Referanser

Aanonsen, A.-M. (1990). Meningsfulle samtaler og prosessutvikling i arbeid som psykologisk sakkyndig i familiesaker. I E. Backe-Hansen & H. Øvreeide (Red.), *Sakkyndig arbeid. Fag og beslutninger om barn* (ss. 97-120). Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Amanto, P. R., & Keith, B. (1991). Parental divorce and adult well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and Family*, 53, 43-58.

Backe-Hansen, E., & Øvreeide, H. (1999). *Sakkyndig arbeid. Fag og beslutninger om barn*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Cambridge: Harvard University Press.

Chase-Lansdale, P. L., Cherlin, A. J., & Kiernan, K. E. (1995). The longterm effects of parental divorce of the mental health of young adults: A developmental perspective. *Child development*, 66, 1614-1634.

Cummings, E. M., & Davis, P. T. (2002). Effects of marital conflicts on children: Recent advances and emerging themes in process-oriented research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43, 31-63.

Deutsch, M., & Coleman, P. T. (2000). *The handbook of conflict resolution. Theory and practice*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

Galtung, T. (1998). *Barnet og foreldrenes rettssak*. NOU 1998: 17.

Kelly, J. B., & Emery, R. E. (2003). Childrens adjustment following divorce: Risk and resilience perspectives. *Family Relations*, 52, 352-385.

Lassen, R., & Larsen, M. Y. (2005). Domstolsbehandling av barnefordelingssaker – Er forlik det samme som forsoning? Et kritisk blikk på praksis etter de nye saksbehandlingsreglene i barnefordelingssaker. *Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernfaglige spørsmål* (under trykking). Oslo: Gyldendal Akademisk.

Minow, M. (1998). Between vengeance and forgiveness: South Africa's Truth and Reconciliation Commission. *Negotiation Journal*, 14, 319-356.

Neumann, J., & Morgenstern, O. (1944). *Theory of games and economic behavior*. New York: Wiley.

Nou, 17, 1998. *Barnefordelingssaker – avgjørelsesorgan, saksbehandlingsregler og delt bosted*. Norges offentlige utredninger.

Ot. Prp. Nr 29 (2002-2003). *Om lov om endringer i barneloven mv*.

Rønbeck, K. (2004). Fra konflikt til forsoning – barnefordeling i et rettsbasert forsøksprosjekt. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 41, 275-281.

Rønbeck, K., & Lilleberg, R. (2005). Advokatrollen i barnefordelingssaker. *Lov og Rett* (under utgivelse).

Schaffer, H. R. (2000). *På barns vegne. Psykologiske spørsmål og svar*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Shriver, E. (1989). *The roots of evil: The origin and genocide and other group violence*. New York: Cambridge University Press.

Stern, D. N. (1985). *The interpersonal world of the infant. A view from psychoanalysis and developmental psychology*. New York: Basic Books.

Sundet, R. (2004). Fiendtlighet og vennlighet. Om samarbeid i behandlingsfeltet. *Fokus på Familien*, 32, 269-282.

Tranøy, K. E. (1991). *Medisinsk etikk i vår egen tid*. Bergen: Sigma.

Veileder Q-15/2004. *Om saksbehandlingsregler i barnefordelingssaker for domstolene og høring av barn*. Det kongelige barne- og familiedepartement. Oslo.

White, M. (2001). Folk psychology and narrative practice. *Dulwich Centre Newsletter*, 2, 4-37.